

"אספניה"

מאת עמנואל שברייה (18.1.1841 – 13.9.1894)

על המלחין

עמנואל שברייה נולד במחוז אוברן שבצרפת. כבן למשפחת משפטינים אמידה שייעדה אותו להמשיך את המסורת המקצועית המשפחתית, למד שברייה משפטים באוניברסיטה בפריס, ובגרותו שירת במשרד הפנים הצרפתי.

משחר ילדותו למד שברייה לנגן בפסנתר, ונחשב ל"ילד פלא". את יצירותיו הראשונות חיבר בהיותו בן שמונה שנים בלבד. בשנות נעוריו הקדיש את כל זמנו הפנוי למוסיקה. בגרותו, שימש ביתו בית ועד לאמנים, מהם מוסיקאים חשובים (כמו סן סנס, פורה, מסנה, דינדי ואחרים) ומהם ציירים ומשוררים (כמו מאנה וורלן).

כשרונותיו של שברייה כפסנתרן ומאלתר פתחו בפניו את הדלתות ל"סלונים" הפריסאיים המפורסמים: "לראות אותו מתקדם לאיטו מקצה הסלון המלא בנשים אלגנטיות לעבר הפסנתר המעודן, ולחזות בו מנגן בהתלהבות בעוד המיתרים פוקעים, הפטישים נשברים והקלידים מתפרקים - היה מחזה יוצא דופן..."

באחת מחופשות הקיץ ביקר שברייה בבירז'יט. התרשמותו העמוקה מיצירותיו של ריכרד וגנר (בעיקר מן האופרה "טריסטאן ואיזולדה") גרמה לתפנית בחייו: הוא התפטר ממשרתו כעורך-דין במשרד הפנים ונשבע להקדיש את שארית חייו למוסיקה בלבד. הוא היה אז כבן ארבעים. בתור מעריץ מושבע של וגנר, התיימר שברייה להיות מלחין דרמטי, וכתב אופרות, אופרטות ומוסיקה למחזות. אלא שהצלחתו בתחום זה הייתה זעומה והנחילה לו אכזבה רבה. נטייתו הטבעית לליריות, לצבעוניות צלילית, למקצבים גועשים ולחריפות הרמונית, הביאו לכך שייחודיותו בלטה דווקא ביצירותיו הכליות.

שברייה העיד על עצמו: "אני אוטודידקט יותר מאשר משכיל. איני שייך לשום אסכולה. יש לי יותר טמפרמנט מאשר כישרון או טכניקה. דברים רבים שלא למדתי בנעוריי, כבר לא אלמד לעולם. אך אני חי ונושם מוסיקה. אני כותב כפי שאני מרגיש... אני סבור שאני אמן ישר וכן."

על היצירה

היצירה "אספניה" (ספרד) הנה אחת היצירות הפופולריות ביותר של עמנואל שברייה, ויש הטוענים שהיא זו שהקנתה לו את מקומו ופרסומו כמלחין. בעת ביקור בן שלושה חודשים בספרד בקיץ של שנת 1882, נשבה שברייה בקסמם של השירים והריקודים הספרדיים. במשך כל זמן שהותו בספרד הוא חרש אותה לאורכה ולרוחבה, עבר בין בתי הקפה ונכח באין ספור מסיבות. כל זאת, כשהוא מצויד בחוש ההומור שלו, חבוש בכובעו המוזר, משוחח עם ילידי המקום בקולי קולות תוך שהוא מניע את זרועותיו בהתלהבות ורושם באדיקות בפנקסו מקצבים ונעימות אופייניות.

עם שובו לפריס, שזר שבריייה את הנעימות שאסף לפנטסיה לפסנתר שהיוותה מעין "יומן מסעי". זמן קצר לאחר מכן תיזמר אותה, וביצועה בפריס בשנת 1883 זכה להצלחה מסחררת.

אף-על-פי שהולחנה על-ידי מלחין צרפתי, הפכה היצירה למעין "מודל" למוסיקה ספרדית, עד שאפילו מלחינים ספרדים, ביניהם מנואל דה פאיה, קשרו לה כתרים של מוסיקה ספרדית אותנטית לעילא ולעילא.

היצירה "אספניה" כתובה בצורת רפסודיה. דהיינו, מחרוזת נעימות השזורות ליצירה אחת במבנה חופשי. כל הנעימות המופיעות ביצירה, למעט אחת, הן נעימות עממיות ספרדיות תוססות ומלהיבות. ההערות שכתב שבריייה בתוכנייה לקונצרט הבכורה של היצירה, מרמזות על כוונתו ליצור ניגודים חריפים בין המקצבים הפראיים של מחול ה"חוסה", לבין האופי החושני והחולמני של ריקוד ה"מולגניה".

היצירה בנויה משתי חטיבות:

בחטיבה הראשונה, מבוא קצר הסוחף את המאזין אל תוך האווירה התוססת, ולאחריו מצעד של שבע נעימות מחול. שש הראשונות הן ציטוט של נעימות מחול ספרדיות עממיות, ואילו השביעית, המובאת בדו-שיח עם הנעימה הראשונה, היא פרי עטו של שבריייה.

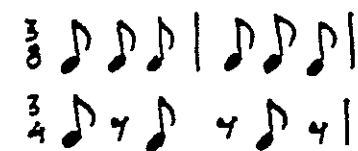
בחטיבה השנייה חוזרות כל הנעימות, למעט הרביעית, בצורה מקוצרת ומובילות אל קודה סוערת.

אחת התכונות הבולטות של היצירה היא הצבעוניות התזמורתית שלה. כל משפחות הכלים של התזמורת מיוצגות בה בהרחבה, וכל אחת מהן תורמת את גונה הייחודי לקלידוסקופ המבריק והעשיר.

מעקב בעת ההאזנה

היצירה נפתחת במבוא קצר, שהאקורדים דמויי פריטת הגיטרה שלו יוצרים תחושה ריקודית קצבית וסוערת.

בבסיסו המקצבי של המבוא שני משקלים מנוגדים - של $3/8$ ושל $3/4$ - המופיעים בו-זמנית:

אחרי המבוא מופיעה הנעימה הראשונה.

זוהי נעימה דחוטה, נמרצת וקפיצית הנעה מעלה ומטה במנעד צר של קווארטה. היא מבוססת על תבנית ריתמית חוזרת המחקה מקצבים האופייניים לקסטנייטות.

הנעימה חוזרת ברצף שש פעמים בשינויי גוון, עוצמה ומרקם:

בהופעה הראשונה והשנייה	-	בסונים וטרומבונים
בהופעה השלישית	-	קרן סולנית
בהופעה הרביעית	-	נבל (בשינוי ריתמי קל)
בהופעה החמישית והשישית	-	התזמורת במלואה

לאחר מעבר קצר וצבעוני היוצר תשתית של אוסטינאטי ריתמיים, מופיעה הנעימה השנייה היוצרת ניגוד חריף לקודמתה:

זוהי נעימה לירית הזורמת בקו מלודי מתפתל רחב-מנעד. היא נשמעת בצלילים הנמוכים והזמרתיים של הצ'לים, הבסונים והקרנות. סביבה נמשכים האוסטינאטי של תבניות המקצב הצבעוניות.

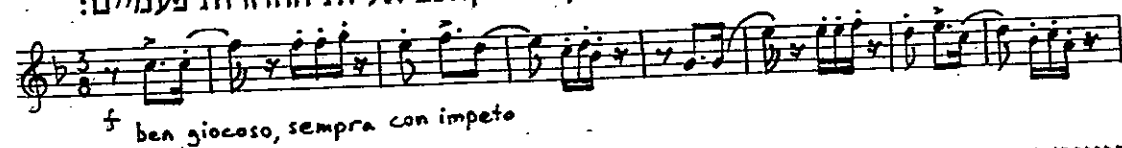
נעימה זו מופיעה פעם אחת בלבד.

הנעימה השלישית יוצרת שוב ניגוד לקודמתה: היא פראית ומלווה בהטעמות חריפות ורבות עוצמה:

הנעימה בנויה משתי פסוקיות קצרות המופיעות מספר פעמים בצלילים ובכלים שונים: אבובים וחצוצרות - מול פיקולו חלילים ואבובים. מעבר בין פסוקיות לפסוקית מתחנשל בתנופה צלילית סוחפת ומבריקה.

באווירה תוססת וחסרת מנוחה מופיעה הנעימה הרביעית, בנגינת אוניסון ליצנית של ארבעה בסונים. היא בנויה משתי פסוקיות סקוונציאליות החוזרות פעמיים:

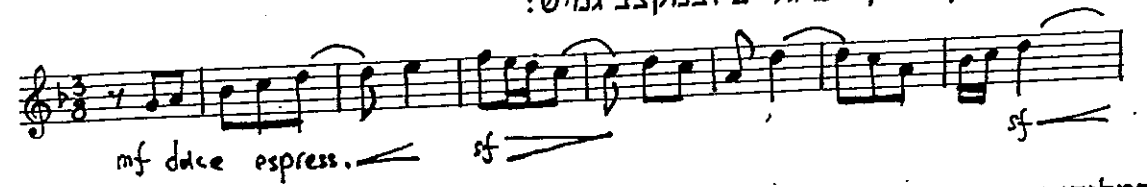

הנעימה החמישית בנויה ממוטיבים קצרים זהים במקצבם, המאורגנים במעין יחסים של שאלה-תשובה: מוטיב אחד בירידה, והאחר בעלייה, כבמראה:

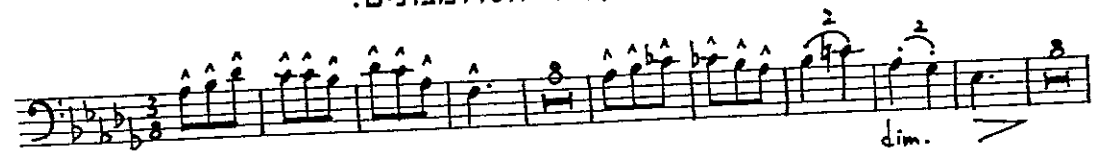
בהופעתה הראשונה של הנעימה, עוברים מוטיבים אלה כבמשחק בין כלי הקשת לכלי הנשיפה מעץ. בעת ההופעה השנייה של הנעימה, חל עיבוי מרקמי בולט במלודיה: היא מופיעה בזוגות של חלילים, אבובים וקלרינטים, מוכפלת בווריאנט ריתמי בכינורות ובוויולות, ועטופה בתנועה מוטורית מהירה של הצללות והפיקולו.

האווירה התוססת הופכת להיות רגועה ושירית עם הופעתה של הנעימה השישית הזורמת במתיקות בקווים גליים ובמקצב גמיש:

המלודיה בנויה משני פסוקים המופיעים לסירוגין בצירוף מצלולי מעניין של כינורות וויולות עם בסון או עם חלילים. שתי הופעותיה האחרונות של הנעימה השישית מביעות עוצמה רגשית עצורה ויוצרות שיא דינמי ומרקמי.

אינטרלוד הפותח בסערה ומסתיים בקול דממה דקה מעביר אותנו אל הנעימה השביעית המושמעת בקול תרועה רמה על-ידי הטרומבונים:

נעימה זו, כפי שכבר צוין לעיל, הנה היחידה שהיא פרי דמיונו של שברייה. פסוקיה מופרדים זה מזה בהפסקות ממושכות, שאל תוכן משורבבים בנגינת פיקולו וחלילים, שברירים קלילים וקפיציים מן הנעימה הראשונה.

בזאת הם מצעד הנעימות, ועמו מסתיימת החטיבה הראשונה של היצירה.

החטיבה השנייה מחזירה אל קדמת הבמה את כל הנעימות, למעט הרביעית, אך בנוסח מקוצר ובתזמור שונה.

היצירה מסתיימת בקודה סוחפת המשלבת מוטיבים מתוך הנעימות השונות.

הצעות לפעילות

1. הכנה לקראת האזנה ליצירה:

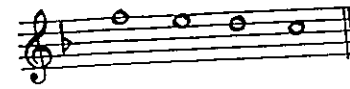
- שיחת רקע על המלחין ועל היצירה.
- דריכת ציפיות התלמידים לגבי יצירה שלה כותרת מחייבת כמו "אספניה".

2. היכרות עם הנעימות הבולטות ביצירה בהתבסס על ההצעות שלהלן:

2.1 נעימה ראשונה

2.1.1 אלתור בשירה או בנגינת צלילונים בהתאם למאפיינים הבאים:

- צלילים:

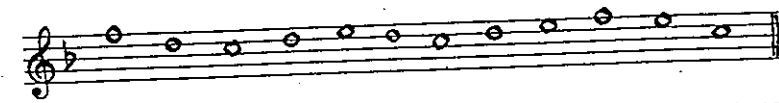
1) תבניות ריתמיות: $\frac{3}{8}$ 7 תת | תת | תת | תת ||

2) $\frac{3}{8}$ 7 תת | תת | תת | תת ||

- מאפיינים מלודיים: חזרות על צלילים, תנועה בסקונדות או טרצות.

2.1.2 נגינת המלודיה בצלילונים על-פי "ניצוח" או הנחיית המורה לפי השלבים הבאים:

- הצלילים לפי סדר הופעתם:

- המלודיה בפשוט מקצבי:

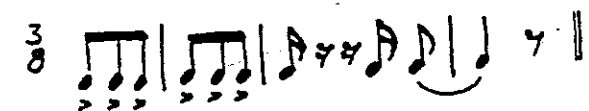
2.2 נעימה שנייה:

תגובה בתנועה, מחוות יד, או באמצעות אביזרים (צעפים, סרטים וכיו"ב) על זרימת המלודיה ונשימותיה.

2.3 נעימה שלישית:

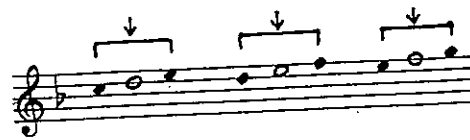
2.3.1 הקשה או תנועה במרחב של התבנית הריתמית.

תבנית ריתמית:

2.3.2 שירה או נגינה של המלודיה ב"ניצוח" או בהנחיית המורה.

2.3.3 אלתור בשירה או בנגינה לפי המאפיינים כדלקמן:

- גרעיני המלודיה:

- דוגמה:

- מאפיינים מלודיים: רצפים בני שלושה צלילים, המאורגנים סביב צליל מרכזי חוזר; סקוונצות.

2.4 נעימה רביעית:

איתור וזיהוי הפסוקיות הסקוונציאליות תוך כדי האזנה לנעימה.

2.5 נעימה חמישית:

2.5.1 הקשת התבנית הריתמית ביחידים, בקבוצה ובזוגות לפי ה"משחקי התזמורת.

התבנית הריתמית:

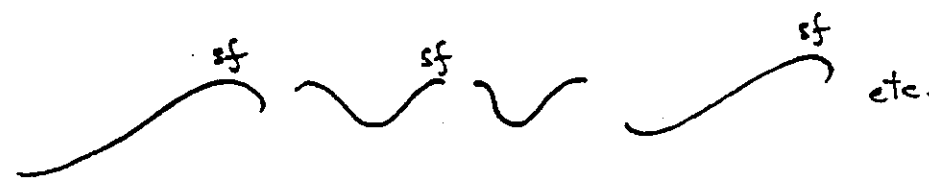
2.5.2 מעקב בתנועה או בציור אחרי קו המיתאר של המנגינה תוך הבלטת הפסוקיות השונות המופיעות כבמראה.

קו המיתאר של המנגינה:

2.6 נעימה שישית:

תגובה בתנועה, תוך כדי מעקב אחר גלי המנגינה, על צבירת המתח ולפורקנו:

2.7 נעימה שביעית:

מעקב אחר הדו-שיח בין שתי הנעימות (השביעית והראשונה), תוך עמידה על הניגודיות שביניהן:

א. תזמור:	כלי נשיפה ממתכת	כלי נשיפה מעץ
ב. גובה:	נמוך	גבוה
ג. אופי:	כבד	קל
ד. ארטיקולציה:	פורטאטו	סטקאטו
ה. מקצב:	אחדות ריתמית	תבניות מקצב מעורבות
- תת תת

3. "חידון" זיהוי של הנעימות משמיעה ומראייה.

הערה:

- אפשר לגוון את ה"גירויים":
- להשמיע את הנעימות או להציגן בתווים;
- להציג את הנעימה בשלמותה או רק את תבניתה הריתמית.